

ιδεῶν ἀλλὰ καὶ τῆς πράξης στὸν ἀγγλόφωνο κόσμο καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη, ὅπως π.χ. στὴ Γαλλία στὴν ἐπαναστατικὴ ἐμπειρία τοῦ 1789. Ἡ ἔκδοση ὁλοκληρώνεται μὲ πραγματολογικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ σχόλια, χρήσιμα στὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου, καὶ ποὺ προσδίδουν ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴ μεταφραστικὴ αὐτὴ προσπάθεια, ἡ ὁποία ἀναδεικνύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ἐκδοτικῆς ἐργασίας καὶ ἐπιμέλειας.

Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τ. ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΛΑ, Heidegger, *Ὁ φιλόσοφος τοῦ λόγου καὶ τῆς σιωπῆς*, Θεσ/νίκη, ἐκδ. Βάνιας, 1991, 351 σελ.

«Οἱ ταλαίπωροι Γερμανοί... δὲν ἔμαθαν ἀκόμη νὰ ἐκθέτωσι τὰς ἐννοίας των μὲ σαφήνειαν· καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀμαθίας ἔρρευσεν ἡ κλίσις εἰς τὰ συστήματα καὶ τὰς φιλοσοφικὰς αἱρέσεις... εἶχε μέγα δίκαιον ὁ μέγας Φρειδερίκος,... νὰ λέγῃ... ὅτι ἔχουσι πάντοτε χρείας νὰ στρατηγῶνται ἀπὸ κανένα εἰς τὴν φιλοσοφίαν... εἶχον τὸ πάλαι στρατηγὸν τὸν Λεϊβνίτιον... τώρα ἔχουσι τὸν Κάντ· μετὰ ἴσως θέλουν στρατηγηθῇ ἀπ' ἄλλον, σκοτεινότερον ἀπὸ τὸν Κάντ...» (Ἄδ. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', 1799-1809, Ἀθήνα, Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, 1966, 314, ἐπ. 352). Ἄν ὁ Κάντ εἶναι σκοτεινός, εἶναι ἄραγε ὁ Heidegger σκοτεινότερος, εἶναι αὐτὸς τοῦ ὁποίου ὁ Ἄδαμ. Κοραῆς προμαντεύει τὴν παρουσίαν στὴ γερμανικὴ φιλοσοφία;

Τὸ ἐρώτημα ἀπὸ ἄλλο δρόμο ξεκινώντας, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χαϊντεγκεριανὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ *Εἶναι* στὸ *Εἶναι καὶ Χρόνος*, φαίνεται νὰ τὸ θέτει ἡ ἴδια ἡ Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά, ἥδη στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου της: «Ἐπιτρέπουν οἱ σελίδες αὐτὲς μία πρώτη προσέγγιση στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ *Εἶναι*; Ἴσως ὄχι. Μποροῦμε ὥστόσο νὰ συνειδητοποιήσουμε τὴν δυσκολία τοῦ ἐρωτήματος. *Εἶναι* ὅμως ἡ δυσκολία πραγματικὴ; Παίζει ὁ Heidegger μὲ λέξεις καὶ εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ γλώσσα μαγείας καὶ ὁ φιλόσοφος ἓνας μάγος ποὺ ἀπομιμεῖται ἀρχαϊκοὺς στοχαστές; Θὰ ἀκολουθήσουμε τὸν Jaspers, τὸν Adorno, τὸν Habermas στὴν ἄρνησή τους νὰ δεχθοῦν τὸ φιλοσοφεῖν τοῦ Heidegger, ἢ θὰ ἀκολουθήσουμε τὸν Beaufret, τὸν Gadamer, ὁ ὁποῖος... καταγράφει ὅτι τὸ *Εἶναι καὶ Χρόνος* τοῦ Heidegger ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο φιλοσοφικὸ γεγονός μετὰ τὴν *Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος* τοῦ Hegel; (σ. 15).

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσω τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους προ-

σωπικά δὲν θὰ συμφωνοῦσα μὲ τὴ δεύτερη ὁμάδα τῶν ἐρμηνευτῶν (βλ. π.χ. Α. Κελεσίδου, *Σύγχρονα Ρεύματα Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, ἐκδ. Γρηγόρη, 1990). Δὲν θὰ συμφωνοῦσα καὶ μὲ τὴν ἀντίρρηση στὴν ἔξαρση τοῦ ὑπαρξιακοῦ στοιχείου (βλ. προηγούμενο ἔργο μου), γιατί ἐδῶ στόχος μου εἶναι μόνο ἡ σύντομη παρουσίαση τῆς προσπάθειας προσέγγισης τῆς χαϊντεγκεριανῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν συγγραφέα τῆς μονογραφίας γιὰ τὸν Heidegger, ὄχι ἡ ἐξέταση τῆς θέσης τοῦ γερμανοῦ στοχαστῆ στὸ φιλοσοφικὸ στερέωμα. Ἡ διερεύνηση τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Heidegger —τοῦ ἐρωτήματός του γιὰ τὸ Εἶναι ἀπὸ τὴν Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλᾶ— περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια ποὺ συνιστοῦν: τρεῖς μελέτες πρωτοδημοσιευμένες χωριστὰ μεταξὺ 1979-1983 πάνω στὰ βασικὰ θέματα τοῦ χαϊντεγκεριανοῦ προβληματισμοῦ, μιὰ πρωτοδημοσιευόμενη μελέτη καὶ ἓνα ἐπίμετρο, κατατοπιστικὴ παρουσίαση τῆς χαϊντεγκεριανῆς φιλοσοφίας γιὰ τὸ εὐρὺ κοινό. Τὰ κεφάλαια εἶναι: 1. Ἡ θεωρία τῆς ἀλήθειας στὴ φιλοσοφία τοῦ Heidegger (19-39), 2. Ἡ ὄντολογικὴ θεμελίωση τῆς τέχνης κατὰ τὸν Heidegger (89-94), 3. Ἑρμηνευτικὴ στὸν Heidegger (129-171), 4. Ὁ Heidegger ἐρμηνευτὴς τοῦ Nietzsche (199-236). Τὰ τέσσερα αὐτὰ θέματα διαπλέκονται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διαφωτίζουν τὴν κυκλικότητα τοῦ χαϊντεγκεριανοῦ προβληματισμοῦ καὶ σ' αὐτὸ ἔγκειται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μονογραφίας. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πρώτου θέματος γίνεται ἀπὸ τὴν ἔποψη τῶν προϋποθέσεων τῆς ἀλήθειας, τῆς φιλοσοφικῆς (ὄντολογικὴ διαφορά, διαφορά ὄντος-Εἶναι) καὶ τῆς λογικῆς (ἀποφαντικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ ἐπίπεδο). Μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς ἀπόφανσης ὁδηγεῖται ἡ συγγραφέας στὸ συμπέρασμα ὅτι γιὰ τὸν Heidegger ἡ ἀπόφανση δὲν εἶναι ὁ ἀρχικὸς τόπος τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ ἀντίστροφα ἡ ἀπόφανση ὡς τρόπος φανερώματος καὶ ὡς τρόπος τοῦ νὰ εἶναι - μέσα - στὸν -κόσμο θεμελιώνεται στὴν ἀπο-κάλυψη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρωταρχικὴ συνεπῶς ἀλήθεια εἶναι ἡ ὄντολογικὴ προϋπόθεση τῆς ἀποφάνσεως· ἡ πρωταρχικὴ ἀλήθεια εἶναι ὑπαρκτικὸ γνῶρισμα. Ἀλήθεια ὑπάρχει ὅσο ὑπάρχει τὸ *Dasein* ... Ἡ οὐσία τῆς ἀλήθειας συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ *Dasein*, καὶ μόνο ἐπειδὴ ἡ οὐσία τοῦ *Dasein* εἶναι ἡ ἀποκάλυψη, μόνο γι' αὐτὸ τὸ *Dasein* μπορεῖ νὰ κατανοεῖ τὸ Εἶναι. «Εἶναι ὑπάρχει στὸ μέτρο ποὺ ὑπάρχει ἀλήθεια καὶ ἀλήθεια ὑπάρχει στὸ μέτρο ποὺ ὑπάρχει *Dasein*» (84-85). Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ διατύπωση τῆς ἀνεξάρτητης ὄντικῆς καὶ ὄντολογικῆς ἀλήθειας τὸ κεφάλαιο κλείνει μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ὡς οὐσίας τῆς ἀλήθειας (ξέφωτο, προ-κατηγορικὸ ἐπίπεδο: «ἡ ἀλήθεια μᾶς καλεῖ νὰ ἀναζητήσουμε καὶ νὰ μείνουμε στὸ ξέφωτο, ποὺ εἶναι τὸ ἄνοιγμα, δηλαδὴ ὁ τόπος τῆς ἀλήθειας» (σ. 88).

Καὶ στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἡ ἀνάπτυξη γίνεται ἀπὸ τὴν ἔποψη τῆς προέλευσης, ἐδῶ τοῦ ἔργου τῆς τέχνης, μὲ βάση τὸ χαϊντεγκεριανὸ δοκίμιο. «Ἡ

προέλευση του έργου της τέχνης» — και από τη φιλοσοφική σκοπιά, όχι την πολιτική. Μπορεί βέβαια ή συγγραφέας να είδοποιεί, ήδη στον πρόλογο της (σ. 16), ότι «ή προσέγγιση της χαϊντεγκεριανής σκέψης γίνεται μέσα από το πρίσμα του έρωτήματος για το Εἶναι —έχουμε αφήσει έξω από τη θεώρησή μας την αναλυτική του *Dasein* και ακόμη οὐσιώδη θέματα του στοχασμού του, όπως το έρώτημα για την τεχνική, τη σκέψη για τη γλώσσα, τις αποκαλυπτικές έρμηνείες της αρχαίας σκέψης, το πρόβλημα του θεολογικού του προσανατολισμού, τον πολιτικό στοχασμό»— και να δηλώνει ότι ή διάσταση αυτή «άπαιτεί ιδιαίτερη εργασία». Έφόσον όμως το βιβλίο έρχεται δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση της μελέτης για το έργο της τέχνης στον Heidegger, όμολογώ ότι θα περίμενα έστω και σέ κάποιο παράρτημα μιάν αναφορά στην πολιτική διάσταση του θέματος. Άνεξάρτητα βέβαια από αυτό ή συγγραφέας πετυχαίνει και στο δεύτερο μελέτημα να έμβαθύνει στη χαϊντεγκεριανή αναζήτηση της ούσίας του έργου της τέχνης, της σχέσης αλήθειας και τέχνης, τέχνης και Εἶναι.

Το τρίτο μελέτημα μετά από ένα εισαγωγικό μέρος για τις σημερινές κατευθύνσεις της έρμηνευτικής, περιλαμβάνει δύο κεφάλαια με βάση την προτεινόμενη διάκριση δύο μη ισότιμων όρων της «έρμηνευτικής», έννοιας οίκειας στον Heidegger από τις σπουδές του στη θεολογία, όπως ό ίδιος γράφει στο *Συνομιλία ανάμεσα σ' έναν έρωτώντα και ένα Γιαπωνέζο* —ή όποία δέν σημαίνει μεθοδολογία έρμηνείας από έρμηνεία, και του «έρμηνευτικού» αίνιγματικού— και αποσκοπεί στο φωτισμό της χαϊντεγκεριανής σημασίας του Εἶναι ως α-λήθειας. Το μελέτημα αυτό είναι, νομίζουμε, και το πιο αποφασιστικό για την προσέγγιση του Heidegger από το δρόμο που προτείνει ή συγγραφέας — την έρμηνευτική και την αποσύνδεσή του από τους ύπαρξιακούς φιλοσόφους. Η ποίηση του Hölderlin —ποιητή που ό Heidegger σχολίασε— προσφέρεται, κατά τη συγγραφέα για τη διευκρίνιση του «έρμηνευτικού». «Μέσα στο λόγο συντελείται ή έκκάλυψη του *Dasein*» (174), «ό άνθρωπος κατοικεί στη γλώσσα», αποφάνσεις για τον Hölderlin που ό Heidegger υίοθετεί καθώς, όπως εύστοχα παρατηρεί ή συγγραφέας, «τα σχόλιά του στον ποιητικό λόγο του Hölderlin είναι κατά βάθος, διάλογος του Heidegger για τον έαυτό του». Διάλογος με θεμέλιό του τη δυνατότητα κατανόησης, ανάδυση της γλώσσας, έλευση του Εἶναι μέσα από τη θεμελιώδη διάθεση, το πρωταρχικό άνοιγμα στον κόσμο, αποκάλυψη του ίερού-άνιδιοτελοϋς, εγκατάλειψη, σχέση του Heidegger με τη γλώσσα τών γνωστικών, δομοϋν το πρώτο μέρος του κεφαλαίου, ενώ το δεύτερο, μετά από μιá αϋστηρά δομημένη διερεύνηση για το έρμηνευτικό —δυνατότητα του έρμηνεύειν, του λέγειν, δυνατότητα να άφεθει ό άνθρωπος ν' άγγιχθει από το λέγειν— ή συγγραφέας καταλήγει:

«Πρέπει ἄραγε νὰ ἀναζητηθεῖ τὸ ὕστατο θεμέλιο τοῦ ἐρμηνευτικοῦ στὴν ἀπροσπέλαστη *Gelassenheit* ... Ἡ διείσδυση τῆς σιωπῆς μέσα ἀπὸ τὴ «γαλήνια ἐγκατάλειψη» στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἢ καλύτερα ἡ παρουσία τοῦ ἐρμηνευτικοῦ στὴ σιωπὴ σημαίνει τὴν ὑπέρβαση τοῦ λέγειν πρὸς τὴν ἐλεύθερη ἔκταση τοῦ λόγου, ὅπου ἀνοίγεται ἡ τετράδα τοῦ κόσμου. Ἡ σιωπὴ δὲν εἶναι ἄραγε ἐκείνη ποὺ μᾶς καλεῖ νὰ σταθοῦμε στὸ ἄνοιγμα στὸ μυστικό;... ἡ σιωπὴ μπορεῖ νὰ πεῖ τὸ αὐθεντικό, γιατί εἴμαστε σιωπὴ» (196-197).

Τὸ τελευταῖο μελέτημα ἀναφέρεται στὸν Νίτσε, γιὰ τὸν Heidegger τελευταῖο μεταφυσικὸ φιλόσοφο, καὶ χωρίζεται σὲ τρία ὑποκεφάλαια μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς τίτλους: «Ἡ βούληση γιὰ δύναμη ὡς θεμελιώδης προσδιορισμὸς τοῦ ὄντος», ὁ εὐρωπαϊκὸς μηδενισμὸς: «ὁ Θεὸς εἶναι νεκρός», «Ἡ αἰώνια ἐπιστροφή τοῦ ὁμοίου». Κι ἐδῶ ἡ συγγραφέας διερευνᾷ τὰ θέματα: τῆς βούλησης γιὰ δύναμη —μεταφυσικοῦ στοιχείου στὴ χαϊντεγγεριανὴ ἐρμηνεία τοῦ Νίτσε— τοῦ μηδενισμοῦ γιὰ τὸν ὁποῖον, κατὰ τὴν ἴδια ἐρμηνεία, ὑπάρχει πλήρωμα, ὅχι ὑπέρβαση τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς, θεμελιωδέστερης μεταφυσικῆς ἔννοιας ἀπὸ τὴ βούληση γιὰ δύναμη.

Τὸ ἔργο αὐτὸ —καὶ μὲ τίς ἐνδιαφέρουσες ὑποσημειώσεις του καὶ τὴν πλούσια βιβλιογραφία του— προσφέρεται τόσο στὸν εἰδικὸ μελετητὴ τοῦ δύσκολου χαϊντεγγεριανοῦ στοχασμοῦ, ὅσο καὶ στὸν λιγότερο εἰδικό.

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

J.-L. VIEILLARD-BARON, *G.W.F. Hegel, Παραδόσεις Πλατωνικῆς Φιλοσοφίας (1825-1826)*. Μετάφραση Ἄννας Κελεσίδου. Πρόλογος Ε. Μουτσοπούλου, Ἀθήνα, ἔκδοση Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κέντρο Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1991, 155 σελ.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν νὰ μεταφρασθεῖ στὰ ἑλληνικὰ ἡ γαλλικὴ ἔκδοση τῶν μαθημάτων τοῦ Hegel πάνω στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία (παραδόσεις 1825-1826) ποὺ μετέφρασε ἀπὸ τὰ γερμανικὰ καὶ ἐπιμελήθηκε ὁ κ. Vieillard-Baron προξενεῖ ἰδιαίτερη χαρά. Ἀνήκει βέβαια στὸ ἔργο τοῦ Κέντρου νὰ προωθεῖται ἡ ἔρευνα, πρωτότυπη καὶ πρωτογενής, τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· εἶναι ὅμως ἰδιαίτερα ἐπιτυχῆς ἡ σκέψη νὰ προσφερθεῖ στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίσει τὸ ἐκδοτικὸ καὶ ἐρευνητικὸ ἔργο ξένων μελετητῶν, ὅταν αὐτὸ ἀφορᾷ καίρια τὴν φιλοσοφικὴ μας παρουσία στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἔκφραση «φιλοσοφικὴ παρου-

